

משמיעין על השקלים

מבוא: דבר בעתו מה טוב, כאשר בני חבורת קדישתא "תורתך שעשועי" עומדות רגלינו בשערי ירושלים בהתחלת לימוד "מסכת שקלים", שאילה שאלה זו בי מדרשא בדבר לימוד מסכת זו שאין עליה תלמוד בבלי רק תלמוד ירושלמי, בכן נתבקשנו מאת פטרו החבורה ה"ה ידידנו ומכובדינו הרבני התורני, בר אוריין, מוכה את הרבים, מו"ה יצחק שווארץ הי"ו, לרעות בגנים וללקוט שושנים להעלות על הכתב הצדדים לכאן ולכאן, בעת ההוא אחפש את ירושלמי בנרה של תורה, וכמעט שעברתי מהם עד שמצאתי זעיר פה וזעיר שם מקור מוצא הדברים, ומדי חפשי נפתחו שערי ירושלים מענין לענין בשבח מעלת העסק בתלמוד ירושלמי בכלל ובמס' שקלים בפרט, ולתועלת ידידים אהובים הוגי תורה בני החבורה הבאתים לפונדק אחד, שישו את ירושלים וגילו בה כל המתעמלים עליה, בתקוה שימצאו בה דברי חפץ להגדיל תורה ולהאדירה.

וליוצא ולבא אין שלום (זכרי' ט י),
זה היוצא מתלמוד לתלמוד (פניני' י).

פרק א

לימוד מסכת שקלים "הירושלמית" בתוך סדר ש"ס הבבלי

והקרבנות צורפה מס' שקלים לתוך תלמודה של בבלי (בשונה משאר מסכתות הירושלמי לסדר זרעים וטהרות שלא נסדרו בתלמוד בבלי מפני שלא היו דייקים נוהגים בבבלי שכתוב לארץ¹. או מחמת סיבה יותר פשוטה, כדי להשלים סדר מועד, שעל כולו יש בבלי חוץ ממסכת זו.

העלמת גדולי מפרשי הש"ס – לא ראינו הרי זה ראי

אך מה שמעיד רבינו המאירי על עצמו שהורגל בלימוד מס' שקלים עם תלמידיו, לא מצינו ראשונים אחרים כמותו ובדומה לזה שהיו רגילים בלימוד מסכתא זו בין התלמידים. ואף גם זאת, שבין מפרשי הש"ס מצינו שורה קטנה של פרשנים אשר כתבו פירושיהם וחידישיהם על מס' שקלים, ואין בכל מסכתות הש"ס מבחור-כה-פחות של מפרשים לאורך הדורות כמו על מס' שקלים, החל מרבותינו הראשונים עד גדולי האחרונים אשר מימיהם אנו שותים בכל רחבי הש"ס כולו. ואולי בכגון דא אמרינן "לא מצינו הרי זה ראי" חותכת" שלא היתה מקובל בידי רבותינו הקדמונים להכניס את מס' שקלים מן הירושלמי לתוך מסגרת התלמוד בבלי בסדר לימוד הש"ס.

מתי התחילו לשלב מס' שקלים בתוך הש"ס הבבלי?

עצם הדפסת מסכת שקלים מהתלמוד הירושלמי בתוך הש"ס הבבלי, שולבה לראשונה מלפני קצת פחות מחמש מאות שנה, בהדפסת הש"ס בדפוסו של המדפיס הנודע מר דניאל בומבורג בעיר ויניציא שבאיטליה בשנת ה'רפ"ג (523 לספירה), שם נדפס גם התלמוד הירושלמי על מסכת הוריות בתוך הש"ס הבבלי, ואילו בדפוס ש"ס בבלי הקודמים לדפוס ויניציא (כגון: ספרד - פארס בשנת רנ"ו, סולניו - פירארו בשנת רמ"ד, קוטטא בשנת רפ"ב, וסלוניקי בשנת רפ"ב) לא נדפסה מסכת שקלים הירושלמית בתוך התלמוד בבלי. אלא שבדפוסים המאוחרים יותר נהגו כולם כדפוס ויניציא ושילבו את מסכת שקלים מהירושלמי בתלמוד הבבלי עד לדפוס ז'יטומיר ו-וילנא, ובעקבותיהם בכל הדפוסים עד הדור האחרון. (יש לציין, כי נמשך הדורות נולדו הכול ניגסאות ושינויים בין נוסח מס' שקלים הירושלמית שצורפה לתלמוד בבלי, לבין זו שנקדשה לתלמוד ירושלמי²).

הרבה לקרב את הסוגיות בבלי וירושלמי זה לזה להיותם אחדים, אבל עם כל זה עדיין צריך בירור ביניהם.

ד. **אפילו** בדפוס ויניציא עצמו, שבאותה שנה - ה'רפ"ג [1523] הדפיס גם את הירושלמי וגם את הבבלי, ומצויים הבדלים בין שתי ההדפסות. אמנם בדפוס וילנא (שנעקמותו הלו גם כל הדפוסים שזרועו) בחרו גם למס' שקלים שנדפסה בבבלי את נוסח הירושלמי, ורק הביאו בשולי העמוד את "נוסח הבבלי", דהיינו הנוסח המקורי של הירושלמי שנדפס עם הבבלי, כמו שהופיע בימיו בדפוס ויניציא. כמו כן במס' שקלים שבירושלמי ציינו ב"שינוי נוסחאות" שבשולי העמוד גם את "נוסח הבבלי".

על דוגמא אחת העירו רבותינו בעלי התוספות, במס' ע"ז כ' ע"ב, כשהובא נוסח הברייתא דרבי פנחס בן יאיר "עונה מביאה לידי יראת חטא", כתבו התוספות (ד"ה עונה) "בירושלמי דשקלים גריס איפכא, יראת חטא מביאה לידי עונה". וכונתם על הירושלמי שבתלמוד ירושלמי, כי בירושלמי הנדפס בתוך תלמוד הבבלי אנו מוצאים ברייתא זו בדף ט' ע"ב, בנוסח שזה להגמ' בע"ז הנ"ל, "עונה מביאה לידי יראת חטא".

והעירני אחי הרה"ג יו"ש מרביץ תורה ר' זאב אלעזר שליט"א מח"ס תורת זכר למקדש, כי בפירוש קרבן העדה למס' שקלים (סוף פרק ו') כתב "ובגירסת הירושלמי שבבבלי", משמע שפירש את פירושו על הירושלמי הנדפס בתלמוד ירושלמי, ומציין להירושלמי שבדפוס תלמוד בבלי.

"מס' שקלים אין לה גמרא בבליית"

על עצם חיבור מסכת שקלים בתוך תלמוד בבלי כתב רבינו המאירי (בפתיחתו למס' שקלים) כי רבותינו בעלי התלמוד לא חיברו מס' שקלים, רק בתלמוד ירושלמי, ובלשונו הזהב: "ואין לה גמרא בבליית רק ירושלמית". וכך היא גם לשון רבינו הרמב"ם ז"ל (בהקדמתו לפירוש המשניות) וז"ל: "ומה שנמצא מחיבור רב אשי בתלמוד הם חמש ושלשים מסכתות, ולא מצאנו לו דבר בסדר זרעים אלא ברכות בלבד, ולא במסכת שקלים מסדר מועד".

אך למרות שישנם מסכתות נוספות שאין עליהם תלמוד בבלי רק תלמוד ירושלמי (כדוג סדר זרעים וטהרות), זכתה מסכת שקלים כבר מימי קדם להכנס לסדר הלימוד של תלמוד בבלי, וכמו שממשיך במאירי שם: "והורגלנו בלימודה אחר מסכת פסח שניב".

גם בהקדמתו למס' תמיד הזכיר רבינו המאירי לימודו במס' שקלים אחר מס' פסחים, תוך נתינת טעם על סיבת לימוד מס' תמיד ומס' מדות אחריו: "אמר מנחם בן שלמה לבית מאיר... מסכת תמיד ומסכת מדות הם מסדר קדשים, ואני הורגלתי בלימודם לכללם בסדר מועד אחר מסכת שקלים... והוא שראיתי באמת שידיעת עניניהם צריך צורך גדול לקצת מסכיות [=מסכתות] שבסדר מועד ובפרט למסכת יומא ולמסכת פסח שני ולמסכת שקלים, עד שבודאי אי אפשר לשנות הרבה שמועות מהם בלתי ידיעות עניני שתי אלו המסכיות [=מסכתות], ומתוך כך הנחתי להם מקום קבוע אחר מסכת שקלים". גם חזר על דברים אלו בהקדמתו למס' מדות, עיי"ש.

במשך הדורות ניסו כמה מביני מדע להבין פשר דבר, אם מאיזה סיבה נעלמה מס' שקלים מתוך התלמוד הבבלי, אם כן חזרה זו על שם מה, למה זכתה מס' שקלים להיות המסכת היחידה מהירושלמי שצורפה לתוך התלמוד הבבלי כמסכת בפני עצמה. ויש שמטעמים בסיבת הענין, כיון שבסדר קדשים שבתלמוד בבלי מבוארים עניני בית המקדש והקרבנות (מעט ש"ל העוסק בנרות הקרבנות כאלו הקריב), וכיון שרק דיני הבאת השקלים חסרים מהבבלי, לכן כדי להשלים כל עניני המקדש

א. **בהקדמת** ס' מדרש לקח טוב שחיבר רבי טוביה ב"ר אליעזר נפו ופעל כאטלס במאה התשיעית לאף התמידין, כותב החוקר ר"ש בוכר (מנחם, פקט ט אות י, דף י"ט ע"ב): "מן התלמוד הזה [=תלמוד ירושלמי] לא מצאתי אף דבר אחד בכל הספר על סדר בראשית ושמות, מלבד בתחילת פרשת כי תשא העתיק קצת מאמרים מירושלמי שקלים, וכן בפרשת שלח על פסוק 'כל האורח'. ואין ספק כי כבר בימיו היה הירושלמי לשקלים נספח אל ש"ס בבלי.

ב. **כוונתו** לפרקים ה' עד ט' במס' פסחים, העוסקים בהלכות קרבן פסח, שבמאירי ועוד ראשונים מכנים אותם בשם פסח שני.

ג. **היא** כעין טעם רבינו המאירי (בהקדמת ספיו על הש"ס) על סידור [משניות] מס' שקלים אחר מס' פסחים, "וידוע היות בכלם [כלל מועדי השנה שנעמד מועד] קרבנות ציבור שהם באים עם השקלים, עם היות השקלים גם כן נגבים מזמן לזמן, וכן עם היות ענין התמידים רמז בפסח שני, באה אחריה מסכת שקלים".

בענין זה כתב האדמו"ר בעל פני מנחם מגור ז"ל, בהסכמתו לספר 'מס' שקלים עם תלמוד בבלי' (המלוקטת מסוגיות הגמל, שהדפיס הרי"ף רבי זצ"ל אטלס פאטנט, ניו ג'רזי תש"ג) וז"ל: "ובפרט כי מסכתא זו אף על פי שהיא מהתלמוד ירושלמי, אבל נסתבב הדבר וכנסה אל תוך ש"ס בבלי והרבה סוגיות בה הם בלולות מלשון שני התלמודים בערבוביא, וניכר בעליל שידים עסקניות משמשו בה יותר מדי ואין אתנו יודע פשר הדברים, והגם שהגה"ק מקאמאנא בחיבורו פני זקן סייע

גם בש"ס הנווד הנמצא בעד הספרים במינען - מזמן בעלי התוספות - נספח מס' שקלים מירושלמי אל הש"ס הבבלי.

פירושי הראשונים על מס' שקלים

מאידך גיסא, עם כל הספיקות והצדדים על אי-קביעת מקום מס' שקלים הירושלמית בתוך הבבלי, מצינו שכבר מימי קדם בתקופת הראשונים נקבע העיון במס' זו באהלי תורה, כפי אשר תעיד כמה פירושי הראשונים שזכתה מס' שקלים להתעטר בהם מה שלא זכו שאר מסכתות הירושלמי, כמו פירוש רבינו הרא"ש ז"ל, רבינו המאירי ז"ל, ופירושי רבינו משולם¹ ותלמידו רבינו שמואל ב"ר שניאור מאיורא² ז"ל, שניהם מתקופת בעלי התוס', פירוש רבינו הרשב"ש ז"ל, וזאת בניגוד לשאר מסכתות הירושלמי, שעליהן כמעט לא הגיע אלינו שום פירוש מהראשונים בשלימות. ואף חוברו עלי' פירושים והגהות שלא חוברו על שאר הירושלמי, כגון תקלין חדתין, משנת אליהו וריבב"א³.

בחפשי ספרים נמצא חידוש נוסף, כי כבר בתקופת רבותינו הראשונים אנו מוצאים ראשונים רבים שהתייחסו למסכת זו כחלק מהבבלי, ובכמה ספרי ראשונים וגאונים הרגילים להביא רק מתלמוד הבבלי, מעתיקים הרבה ממסכת שקלים הירושלמית ממש כמו מן הבבלי, ואף גם זאת, שבהראותם מקור מקומו טהור ציינו לכך: "מס' שקלים" בלי הוספת תואר "מס' שקלים ירושלמי" כהרגלם בשאר מסכתות

ה. **בהקדמת** ס' מדרש לקח טוב (ה'ל הערה 1) מסיים בזה"ל: ושאלתי את ידידי הרה"ג הרפ"ג ראבינאוויץ על אודות הכת"י מהש"ס הנווד הנמצא בעד הספרים במינען, והשיב לי, כי גם שם נספח ירושלמי שקלים אל הש"ס בבלי⁴.
ו. **לערך** מלפני שמונים שנה נמצא בספריית טלומצקא בעיר ווארשא שבפולין אוד מוצל מאש, כתב יד ישן על מס' שקלים, ואחר העיון על ידי מחקרים מפורסמים העלו מעל כל ספק שהפירוש הוא אור ספון וגנו מרביתו אשר ב"ר יחיאל ז"ל, כי מלבד מה שבסוף הפירוש כתוב: "וסליק" לה מסכת שקלים מפרשת הרא"ש ז"ל, יש לראות בעליל כי המחבר של אותו כת"י הוא רבינו הרא"ש, כי פירוש הרא"ש לשקלים היה לפני הר"י בן חביב והר"ש שרליאו וקטעים ממנו הובאו בפירושיהם, וגם בפירוש מהר"י בן חביב בהכתוב בעין יעקב, וכולם כמעט מלה במלה ישנם בכת"י הנוכחי.

פירוש הרא"ש לשקלים מוזכר גם בהגהות הב"ח (לפני דף ג' ע"א, הערה ד) ויתנו קול ביהודה כר, ונ"ב נראה דל"ג הכי דלא כתוב באהי קרא לשון שמיצה, אלא הג' ואשר ישמיעו ויעבירו קול בכל עריה ובירושלם כר. וכי הרא"ש שאין צריך למחוק הגירסא דלא דייק על השמעה שהוא לשון הכרזה, רק מביא ראיה שצריך לזרז את בני ישראל במצה המוטליק עליהם שיביאום מעצמם, ע"כ.

הכת"י עובד ויצא לאור בעיה"ק ירושלים בשנת תש"ג ע"י הגר"ר ניסן מאיר פייבל זק"ש, ובמבוא להפירוש כתב שבפירושי הר"י בן חביב והר"ש שרליאו ישנם גם כמה ציטוטים בשם הרא"ש שאינם בכת"י זה, ויש מה שגם סתרים למה שכתב בכת"י ההוא, מזה יש להסיק אחת משתי אלה: או שהרא"ש ז"ל חיבר את פירושו בשתי מהדורות כשם שעשו רבותינו המפורשים הקודמים כרש"י הרמב"ם והר"ש, או שמלבד פירושו למשנת שקלים חיבר גם פירוש הירושלמי שקלים.

במבוא הג"ל מביא מס' נפלאים מעשיך' להרב ר"א שלום חי חמוי ז"ל (ליוותי תרמ"א, עמ' כ"ד) וז"ל: ראה זה מה שמצאתי בכתיבת יד כתוב לאמר, מגולה לעשות מנחשת זהב, וברוך הוידע אם כנים הדברים, וזו תוארה, תקח תשעה ביצים מתרגולים ותשימם בסיד ותכסיים היטב בסיד כר, כד הוינא טליא נחת אל לבי לדעת הכמת הקיאמ"א על מה אוניה הטבעה, והינינו ע"י עשבים הבדיל ועופרת נעשה זהב, וזה העשב נקרא בלעבב"י חשישית"א אל דה"ב, והעשב הזה ראיתי להודוה"ו בשער ורה"י ובירושלמי דשקלים בס"פ ע"פ, והחכמה תחיה בעליה, אמר רבי אלעזר כגון עתירי דבי מרקוציא, דהוו בפקיעי בטבע קירישין דדהביא ובקליפתה דכספין מגו ספסגין, עכ"ל. וזה הלשון הובא לרבינו אשר בפירוש הירושלמי, וכתב עליו וז"ל זאת המשפחה של מקרועין היו חכמים בחכמת אלקימ"א, והיו מקרישין מיצי עשבים ידועים, והיו עושים מהם זהב, ועוד חכמה אחרת שהיו יודעים לברור בקלות הסיגים מהכסף, וזאת החכמה ידועה ומפורסמת, אבל העשבים שהיו מקרישים מין שלהם ונעשה זהב לא רצו לגלות, ע"כ. - (קטע זה מפרסם רצונו אשר ליושלמי שקלים נאמר 66 מנא לפניו נשקט).

ז. **כמו** שהעיד על עצמו בהקדמתו הנעתק בראש דבריו, וחידושו למס' שקלים נדפסו על הסדר בתוך שאר מסכתות ש"ס בבלי.

ח. **רבינו** משולם היה תלמידו של רבינו דוד ב"ר קלונימוס, כמו שכתב בפירושו למס' שקלים (עמ' ס) "מורי הרב ר' דוד ב"ר קלונימוס שרי". רבינו דוד ב"ר קלונימוס היה מגדולי רבותינו הראשונים בתקופתו, חי במגנצא לפני שנת תתקמ"ה, ואח"כ בשפירא ובמינצבורג, ולכן נקרא אצל הראשונים גם רבינו דוד ממינצבורג (וכן מזה גם בתוספות מס' פסוקת דף ד' ע"ב ד"ה עד שישם, ה"ר זושא מלינקוב).

ט. **רבינו** שמואל ב"ר שניאור היה רבי שמואל מאיירא, אחד מרבותינו בעלי התוספות שזכר כמה פעמים בתוספות שלפניו (מנחם עמיס נמנ' מניס, דף מ"ח ע"א אסור, ודף ג' ע"ב ד"ה יתר). היה תלמידו של הריב"צ מבעלי התוספות (בספר האגור סי' אלף קנ"ו מניחו: "והנה שמואל מאירא כח נסד רבי הריב"צ").⁵ ורובם של רבותינו הראשונים, רבינו יונה החסיד מגירונדא, רבינו יצחק מקורביל בעל הסמ"ק, מהר"ם מלניטבורג, רבינו פרץ, ועוד. בדרשת הרמב"ן לראש השנה (פסד"מ, מנח"ט) כתוב: "וידבר זה חידושי בילדותי, והרציתי הדבר לפני רבני צופת, אלא הרב ר' משה בר שניאור, ואל אחיו ר' שמואל, ואל הרב ר' יחיאל בפריש, ע"י קרובי הרב ר' יונה שלמד שם". גם הרב חיד"א (סג הגוליס מערכת ש' אור קמח) כתב: "רבינו שמואל בר שניאור, רבו של רבינו יונה, עשה פירושים לש"ס בדרך שקלא וטריא, כמו שנראה מהרשב"א בתשובה ח"ג סי' שמה, ורבינו יונה הזכיר לרבו הנוכח בספר היראה כמ"ש בנדפס.

הירושלמיות, ומזה מוכיחים המדקדקים כי נחשב היה בעיניהם מס' שקלים הירושלמית בחטיבה אחת עם מסכתות הבבליות⁶.

סמוכין מלשון ר'בן של ישראל רש"י הק' ברחבי הש"ס

הגדול שבכולן למדנו מתורתו של רבינו הפרשן הגדול רש"י הקדוש זללה"ה, אשר כבר מודעת זאת בכל הארץ עד כמה דקדקו רבותינו גדולי עולם והתחשבו ולמדו תילי תילים של הלכות קבועות מכל קרן וקרן בפירושו, ש"אין שום דיבור מדיבורי שאינו צריך חקירה רבה ועיון נפלא" (שו"ת הרמ"א סי' פ), ו"חיבר החיבור שלו ברוח הקדוש, ובכל דיבור ודיבור של רש"י יש בו נסתרים ענינים מופלאים" (שלי"ק מס' שנועם), ו"כתב פירושו על פי הסוד, ויש בדבריו רזין עילאין, ודקדק מאוד בלשונו שרמז כמה חידושים בשינוי אות" (החיד"א בשו"ת חיים שלם ח"א סי' עה), ו"על כל טיפת דיו של רבינו הגדול רש"י הק' צריכים לישב ז' נקיים וכו', ואפילו אות אחת יסודתו בהררי קודש רז"ל" (החיד"א בשו"ת חיים שלם ח"א סי' עה), ורבינו הגדול הפמ"ג ז"ל (בספר נטריוקין עמ' ט"ו ד"ה עוד רמז שלמה) אחר שהמליץ על לשון רש"י שמפרש בשינוי מלשון הקרא שם, מסיים וכתב: "וזאתה הקורא תראה כי דברי חז"ל מדוקדקים בתכלית העיון והדקדוק, וראה נא כי לא לחנם נכתב ונאמר מלה, כי לא דבר ריק הוא חלילה וחלילה, הלא ידוע דרכו של רש"י ומי יתן וידענו אחד מני אלף רבוא רבבן פעמים אחד מרמזותיו הנוראים והקדושים", עכלה"ק⁷.

יחד עם אביו רבי שניאור ואחיו רבי משה (תלמיד הר"ש משאנן) ורבי יצחק (מונא בתוספות מנחם ית. ד"ה אפילו) המכונים "גדולי איורא", עמד רבינו שמואל בראש קבוצת "חכמי איורא" אשר פעלו בסוף תקופת בעלי התוספות, בסוף המאה האחרונה לאלף החמישי עד אמצע המאה הראשונה לאלף השישי, בעיר איורא (נאמן נאמן), בין קבוצת חכמים מאחורני בעלי התוספות, אשר חידושיהם על התלמוד שולבו עם דברי התוספות הנדפסים עם התלמוד בשם "תוספות איורא". מתורתם נשאר חומר רב ומובא בשיטה מקובצת על סדר קדשים.

פירושים של רבינו משולם ותלמידו רבינו שמואל מאיורא נדפסו מכת"י בניו יאקב תשי"ד, עם הערות מאת הג"ר אברהם סופר מירושלים.

י. **הוא** רבי שלמה ברבי שמעון, בנו של רבינו הרשב"א, רבי שמעון בר צמח המכונה הרב דוראן, בעל תשובות תשב"ץ.

יא. **עדיין** יש מקום לומר סיבת הדברים רק מכיון שכבר צורפה מסכת שקלים הירושלמית לתלמוד בבלי, דין גרמא שידי הלומדים משמשו בה ועלתה בניקל ללמודה יותר במשך הדורות משאר מסכתות הירושלמיים, אבל לא מתוך כוונה ישרה שמשונה מס' שקלים הירושלמית משאר מסכתות הש"ס הירושלמיים.

יב. **לדוגמא**: רבינו המאירי מכנה אותה "גמרא" או "מסכת שקלים" כמו שהוא מכנה את הבבלי (נאמן: פסוקת מנ' יצ"י י), ולא "ירושלמי" או "תלמוד המערב" כמו שהוא קורא לירושלמי (פון נאמן: מנילג ג' א-ו). מאידך, הרמב"ן כן נוקט "ירושלמי מס' שקלים", עין חולין צה. "ירושלמי במסכת שקלים ובנמצא הלך אחר הרוב".

יג. **ובספרו** שם הגדולים (עין רש"י) כתב החיד"א שאמרו על רש"י (מקורו משיר האפ"ט על רש"י): "כל פירושי צרפתה, השלך לאשפתא, חוץ מפרש"ן דת"א, ר"ל רש"י מפרש התורה.

ואטו כי ורכלא אחשוב אויל בשיר המעלות אשר לרבינו שלמה, שדקדק וספר ומנה על כל אות ואות ואין בדבריו שום יתרון וחסרון, אך עצור מלין כל אוכל מלהביא אויהו לשונות של שבחים שכתבו עליו גדולי הראשונים כמלאכים, רבינו הרמב"ן ז"ל (בפקדום פיוטו ע"ה) בשבחו של רש"י הק': "פירושי רבינו שלמה נרות המנורה, עטרת צבי וצפירת תפארה, מוכתר בנמוס במקרא במשנה ובמגרא, לו משפט הבכורה, בדבריו אהנה, באהבתה אשנה". ובסוף פר' מטות (מנחם לז מנ) מתארו: "אוצר בלום לתורה להלכות ולהגדות".

ורבינו הרמב"ן (פסוקת מנ' יק) כתב על רש"י: "היושועה ישמעל והחיי יתן אל לבו ויבין תורה שלימה של רבינו שלמה אשר איין וחקיקר ותיקן אזנים לתורה ולשפותיו שמור דעת ותורה נתבקשה ונתחדשה ונדרשה מפיו תורת אמת היתה בפיהו בשלום ובמישור הלך והעמיד לעולם רגל שלישי והגדיל תורה והאדיר, ע"כ. (והנה בקנה בשו"ת סג).

ונפלאים המה עדות רש"י על עצמו, בספר יחזקאל (מנ' ג) אחר שהאריך בציור תבנית הכיב השלישי המקורה, סיים בלשון קדשו: "ואני לא היה לי לא רב ולא עזר בכל הבנין הזה, אלא כמו שהראוני מן השמים", ע"כ

ולחיבת הדברים אעתיק שלשה כתובים הבאים כאחד בחכמת רבינו שלמה, ה"ה דברי גאון ישראל וקדושו היעב"ן ז"ל (בספר אגרת בקיות עמ' לג) אשר כתב לרב אחד בדורו (מונא בקנהא נס' שד' מנח' מ"ט מערכת כלל הפוסקים סי' ט' אור טו) "אך אשר שלח רסן מפניו (ויסומנו לחנם המש"ע שם) באמרו על רש"י שהוא פרשן ולא כתב דבריו להלכה, עד עליו המעשה, כי לא ידבר נבונה במשיח ה' מאור עיני הגולה רש"י ז"ל, דעביד לתורה דלא תשתכח מישראל, וכל דבריו קבלת אמת ולא ח"ו בדוּתא ובורכא. ואם באמת רש"י אינו פסקן ברוב המקומות, שאינו ממלאכתו להאריך בבירור הפסק העולה מעיון הסוגיות, אבל בפירושו הענין והשמיעה וכל שכן בביאור המלות והוראותם, אין כמוהו מורה צדק על הפוסקים שותי מימיו הם... וכמדומה לי עמד לישראל מפרש כמותו ממות רב איש, ע"כ. (אמר העומק: נענין שסוכר היעב"ן מ' מנחמי בנקדמתו למס' אבות: שלל מיון סדק (רש"י) בהם לענין פסק". גם הרדב"ז (שו"ת ח"א סי' קט) כתב: "יש בידני כלל גדול, כי רש"י מפרש הוא ולא פוסק, ויותר יש לסמוך על בעלי הפסק". וכן מן הבית יוסף (א"ח סי' י) כתב דרש"י מפרש הוא ולא פסקן. ועיין בשם הגדולים (סג) ביישוב הענין, שבזמן כתיבת פירושו תרש"י לפסוק הלכה ולא למעשה, ולכן יש לסמוך יותר על רבותינו בעלי הפסק כהרי"ף הרא"ש והרמב"ם, וע"ע בשו"ת שם באורן).

ומרן הקדוש מצאנו ז"ע בתשו' דברי חיים (ח"א ח"א סי' ג) כתב בא"ד: "קבלתי ממו"ח (הגהון עטס) זלה"ה שהי' גאון עולם, ומהגאון בעמ"ח ים התלמוד, והם סמכוני להורות ולדון, כאשר הי' אתי בכתובים, אשר ידוע שהם קבלו איש מפי איש עד רש"י ז"ל כידוע לכל, ורש"י ידוע

עתה קורא נעים לך נא ראה שבכל מקום בש"ס כאשר מביא רש"י ז"ל מדברי הירושלמי בשאר מסכתות, מדגיש בלשונו "ירושלמי מסכת (פלוני)", אך באותן מקומות ברחבי הש"ס שמביא מגמרא מס' שקלים, נקט שיגרא דלישנא "מסכת שקלים", בלי שם לוי המיוחסת לה "ירושלמי".

ואציגה נא בזה שמונה דוגמאות מפירש"י על הש"ס (עם ציון דפי הירושלמי שנדפסו בצלי שלני):

א הוריות יב. (ד"ה אין לנס): ואמרין במסכת שקלים (דף טו.) אם גולה...

ב מנחות כא: (ד"ה אינו חוטא): וטעמא מפרש במס' שקלים (דף ג:) דכתיב כל העובר...

ג מנחות שם (ד"ה כל סהן): בשקלים (דף ג:) מפרש טעמא דכתיב זה יתנו...

ד בכורות נא. (ד"ה מלפנין): ובמסכת שקלים (דף ה.) מפרש טעמא שמא תיזול מרגליות...

ה ערכין ד. (ד"ה חוטא): מפרש במס' שקלים (דף ג:) דכתיב זה יתנו...

ו תמורה טז. (ד"ה דקדוקי): מפרש בשקלים (דף ג:) שעשו התורה ספורות...

ז כריתות ה: (ד"ה מנ): וגרסין במסכת שקלים (דף טו.) אם גולה...

ח כריתות ו. (ד"ה והיו נקין): ובגמרא מפרש באומני בית אבטינס שהיו נוטלין קטורת במס' שקלים בפרק התרומה (דף טו.).

הרי דעת שפתיו ברור מללו כי בתפסו לשון "מסכת שקלים", נבחר לשון ערומים בידים מוכיחות כי ייחס לו משקל שוה להיות בקוראי שמו בין מסכתות הש"ס בבליי.

סמוכין מדברי התוספות בכל הש"ס

ואשר על ידו השנ"י, הוכחה מעין זה גם בדברי התוספות ברחבי הש"ס שמביאין דברי הירושלמי ממס' שקלים בהבאה שלימה בלי ציון תיבת "ירושלמי":

א עירובין נג. (תוס' וגשרים): ...אין עושין נפשות לצדיקים אלא דבריהם הם זכרונם וכן הביא מפ"ב דשקלים (דף טו.).

ב קידושין נד. (תוס' מועלין): ...והכי נמי תני במסכת שקלים (דף טו:) גבי קופות... השלישית חוזר לשניה...

ג שם. (תוס' פרי מגד): ...שמקשין העולם דבמסכת שקלים (דף י:) אמר אבני מזבח ועזרות וההיכל מועלים בהם...

ד ב"ק צז: (תוס' שיהו): טעמא מפרש במסכת שקלים דתקנו משום שקלים שהיו מביאין לירושלים...

ה שבועות י: (תוס' מפרישין): ...לבן עזאי דאמר במס' שקלים בפ' התרומה (דף יג.) דאין הקדש מתחלל על המלאכה...

שקיבל איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה, ע"כ.

ובחומש היכל הברכה להרה"ק מקאמאנא זצוק"ל כתב (פר' ואלחקן) עה"פ (דברים טו) את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם מתוך האש הענן והעפרל קול גדול ולא יסף, וז"ל: "ולא יסף ע"י רש"י ז"ל קולו חזק וקיים לעולם, מבואר שמי שמקדש עצמו יזכה לשמוע קול ה' שקיים לעולם כמו שזכה מרן הקדוש האר"י בעל שם טוב עם התלמידים כידוע ומפורסם שזכו לשמוע הקולות והברקים, וקול שופר חזק באמירת אנכי עם כל הרוזן סתימן עלאין, וכן רש"י ז"ל היה לו זה המדרגה כפי הנראה מדבריו ופירושו, ע"כ.

יד. ישנם גם שאר מקומות בש"ס שמביא רש"י ממס' שקלים, אבל הם מדברי משניות בשקלים, אבל שמונה ציונים המוזכרים כאן הם מדברי 'הגמרא' בירושלמי מס' שקלים, ורש"י מכנהו "מסכת שקלים".

טו. דברי התוספות ליחא במס' שקלים שלפנינו. ובהגהות וציונים (הנאמרות עה והד) ציין לעיין בנוסחאות כחב יד על תוספתא שקלים פ"ב ה"ג.

טז. בשיטה מקובצת שם ציין לירושלמי במס' שקלים פ"ז, דמשמע דמותר מעות דעשירית האיפה של כהן גדול אבודין דילכו לים המלח, עיי"ש.

יז. בגמ' שלפנינו הנוסח: "יד. אבא בר זמנא בשם ר' זעירא, אין הוון קדמאין מלאכין, אגן בני אנש, ואין הוון בני אנש, אגן חמרין, אמר רבי מנא בההיא שעתא אמרין, אפילו כחמתיההי אלו מובאים גם בדפוס ה"ירושלמי" של מס' שקלים, ועיקר דברינו שלשון הרגיל "מסכת שקלים" הכוונה על שבימי רבותינו בעלי התוספות כבר התייחסו למס' שקלים (הירושלמי, הנדפס

בשן הגנן כאילו היתה מס' רגילה מן הבבלי. ובאמת, לשונות אלו של התוס' הביא את בעל הספר יוחסין' (מלמך 6) להסיק שלתוס' היה בבלי אף על מסכת שקלים ונעלמה ברבות השנים. אך הגר"מ שטראשון (בסוגמיו כ"ט סוף ט):

ו מנחות כא: (תוס' כל סהן) ...כדפריש טעמא במסכת שקלים (דף ג:) כל העובר על הפקודים...

ז מנחות נ: (תוס' ומתנה) ...ואע"ג דמשמע במסכת שקלים אבודין מליקרב...

ח מנחות סב: (תוס' וכן השולח) ...וכן בההיא דשקלים (דף טו.) וכריתות...

ט מנחות צט: (תוס' אחר): ...וכן מוכח במסכת שקלים פרק י"ג שופרות... ואמר בגמ' (דף יז:) תני של כסף היו...

י מנחות צט: (תוס' אחר) ...ור' שמואל בר רב יצחק לטעמיה דחייש להכי במסכת שקלים (דף טו.).

יא מנחות קו: (תוס' לא יפחות): ...אבל כי אמר עין מייתי גזיר אחד כדאיתא בשקלים (דף יט:)

יב מנחות קו: (תוס' לא יפחות) במסכת שקלים בפרק י"ג שופרות (דף יט:) פליגי אי לשיעור יד בעלים...

יג מנחות קז. (תוס' ודילמא): ...ובמס' שקלים (דף יט:) אמרין הרי עלי זהב יביא דינר זהב אמר ר' אלעזר והוא שהזכיר צורה...

יד חולין ה: (תוס' מ"דקיס): ...ההוא עובדא איתא במסכתא שקלים (דף יג:) וקאמר עלה ר' זירא אם הראשונים כמלאכים"...

טו והרא"י היותר חותכת [למאן] היא מדברי התוס' במס' חולין ז:, וז"ל: "במסכת שקלים (דף טו:) ובמסכת דמאי בירושלמי ובבראשית רבה (פ') לא משני מידי..." הרי שהזכיר מס' דמאי בשם "ירושלמי", ומס' שקלים בלי שם לוייח.

מעתה הראתיך לדעת כמה נביאים מתנבאים בסגנון אחד, שמאז הוכנס מס' שקלים הירושלמית בתוככי התלמוד הבבלי, התייחסו לה רבותינו הראשונים כמלאכים בשורה אחת עם שאר מסכתות הבבלי, ומשנה לא זזה ממקומה.

מס' שקלים היה מצוי אצל רבותינו הראשונים בשונה משאר מסכתות ירושלמיות

סמוכין אלו מדברי רש"י ותוספות, יש להם משנה חשיבות, כי כך רווחא שמעתתא בבי מדרשא שהתלמוד הירושלמי בכללותה היה נעלם מעיני רבותינו הראשונים, וכלשון קדשו של מרן החתם סופר זי"ע"ש "אפילו לראשונים לא היה שכיחא (הירושלמי) גבייהו, ואילו כן, לא הניח רבינו חננאל ורש"י מלפרשו". והגאון החזון איש ז"ל (א"ח סי' י"ג) כתב: "רבותינו הראשונים ז"ל לא ראו דברי התלמוד הירושלמי", ורק יחידי סגולה הוו נהירין להו שבילי הירושלמיא, ומטעם זה מצינו שכאשר הזכירו בחיבוריהם מימרא מן הירושלמי, מסרו לאלתר המקור שממנו נגלו להם דבר ירושלמי אלוכי.

דחה את דבריו וביאר שתוס' התכוונו לירושלמי שקלים.

ולפום קושטא, דברי הספר יוחסין צריכין ביאור, כי אינם מותאמים עם דברי רבינו המאירי המועתקים בראש דברינו, שרבותינו בעלי התלמוד לא חיברו מס' שקלים בתלמוד בבלי רק בתלמוד ירושלמי, וכלשונו "ואין לה גמרא בבלי רק ירושלמית". ואולי כוונת המאירי שאין לה "עתה" גמרא בבלי רק ירושלמית, אבל בימים מקדם בימי בעלי התוספות היתה להם גמרא בבלי אף על מסכת שקלים שנעלמה ברבות השנים, וצ"ע.

יט. בהסכמתו לחיבור נר מערבי על הירושלמי.

כ. באגרותיו (פ"ג ס"ט קצ"ח) הוסיף החזון איש: "כי כתב יד הירושלמי לא היה מצוי ומצא רק אצל יחידיים".

כא. צא וראה עד היכן הגיעו הדברים: כשפנה הריצב"א בעל התוספות לאחיו הר"ש משאנץ ובקשו: "ומרי אחי תפרש לי מה רוצה הירושלמי לומר..." קרא הר"ש לעומתו בתמיהה: "מה לך אצל הירושלמי, ושלוי היא, ועתה הפירוש כן הוא..." (הואל נמנא למספות העש"א משאנץ עמ"ס פתחים, ירושלים תשט"ו).

כב. ראה לדוגמא דברי רש"י מס' שבת דף צב. בשם רבינו יצחק בר יהודה מצאתי שאמר בשם רב האי שמופוש בהש"ס ירושלמי. (והלא נמ' מנחת שלום מ"ד סימני ה-ו, עין גמורה אם היה הירושלמי מנח שלום רש"י ונחמתי נעלי התוספות). בציונים לקטע זו נעזרתי עם הקדמת מס' שקלים לירושלמי, משתמש בלשונו "ראיתי/מצאתי בירושלמי", ראה: בראשית כט כז; במדבר י' כה; שם כו יג ימצאתי בגמ' ירושלמית; דברים כד כא יראתי בגמרא ירושלמית; ש"ב טו יא; שם כא א; שם ד; מ"א טז לד; שם יז א; שם כח; שם כא כה יראתי בירושלמי סנהדרין; שם כב יז; מ"ב טו ה; שם יח לב; שם כ ד; הושע ז ז; משלי כו כ' מצאתי בירושלמי; איוב ג ז יבגמ' ירושלמי ראיתי; דהיי"ב כו; שם לה; דהיי"ב ג ב; שם יג ב; שם כג ה; שם

בבן אם מצינו בדברי רש"י ותוספות בהביאם דברי הירושלמי ממס' שקלים לא ציינו מקור מקומם טהור מאין שאבו דבריהם, הרי הראי' יותר מוכחת כי משונה הי' הירושלמי על מס' שקלים, ונקטוה בפשטות כחלק מלימודם שהי' חסר מן תלמודה של בבלי.

כדת מה לעשות

ממוצא דברים אנו למדים, כי אף שלא מצינו דבר מפורש איך היה נהוג בדורות שלפנינו בדבר קביעת לימוד מס' שקלים בתוך ש"ס בבלי, אך מאידך גיסא כבר נקבע כן בכל דפוסי הש"ס החל מדפוס הקדום בויניציא בשנת ה'רפ"ג, עד ימינו אלה, והלומדים אצים להשלים את כולא תלמודא ולסיים את כל דברי התורה הזאת של תלמוד בבלי בלי חסרון וגרעון.

הכרעת כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א

ברי"ש ירחא דאדר השני תשע"ד (נאלד משמיעין על ה"שקלים") נכנסו חברי וועד הנהלת "תורתך שעשועי" אל הקודש פנימה לכ"ק מרן אדמו"ר שליט"א, והציעו דברים שבכתב הנ"ל וכל הטעמים והנימוקים והצדדים לכאן ולכאן. מרן שליט"א התבונן ועיין היטב בכל הראיות והוכחות המובאים מדברי רש"י ותוספות ברחבי הש"ס, ואף פתח גמ' מס' חולין

שהיה מונח על שולחנו ועיין בדברי התוס' דף ז' ע"ב (ד"ה ה"א חתמה) שכתבו בלשון המדויק "במסכת שקלים, ובמסכת דמאי בירושלמי" [שם] דמאי הוה כנס "ירושלמי", ומס' שקלים נלי שס לוי], וייטב הדבר בעיני המלך.

אחרי עברו על כל צדדי הענין הביע כ"ק מרן שליט"א דעתו לקבוע לימוד מסכת שקלים במסגרת חבורת "תורתך שעשועי", ללמוד וללמד מקצוע נשגבה שבתורה אשר בצפייתנו צפינו לקיימה בעגלא ובזמן קריב בבנין בית הבחירה, וגדול תלמוד שמביא לידי מעשה שנוכה בקרוב לקיים המצוה בפועל ובמעשה ממש בבית מקדשינו ותפארתינו.

(אגב, באותה מעמד הציעו חברי הוועד שאלתם על סדר קביעת לימוד מס' ראש השנה במסגרת החבורה (במורף תשע"ה העל"ט), כי מטעם המבואר ברמב"ם (המנוח נחמיה"ל ב"ר שלום ב"ר הנסכמות) שנו חכמים בלשון המשנה [וכן נדפס גם בג' דפוסי המשניות] סדר המסכתות כזה: "יומא, סוכה, ביצה, ראש השנה, תענית", אך בפי העולם שגור ללמוד כלשון הזה ובסדר הזה "ראש השנה, יומא, סוכה".

כ"ק מרן שליט"א הורה ללכת בעקבי הצאן כאשר באמנה אתנו מימים קדמונים בסדר המקובל מאבותינו ורבותינו הק' דור דור, ללמוד על הסדר, ראש השנה, יומא, סוכה, ואחר כך להמשיך בלימוד מסכתות ביצה, תענית, מגילה וכו', ומשנה לא תווד ממקומה^(ג).

וזהב הארץ ההיא טוב (בראשית ז יב),

שאינ תורה כתורת ארץ ישראל (צ"ר טו, ד, ויק"ר יג, ה)

פרק ב

תורת ארץ ישראל – ערכה של תלמוד הירושלמי

הש"ס כולו, ושוב ביררו היטב את כל דברי האמוראים, עד שבמשך ששים שנה סיימו עוד הפעם את כל מסכתות הש"ס בבירור אחר בירור וליבון אחר ליבון, ושוב הועלה את משנ"ה התורה הזאת על ספר, ונקבעה לדורות עולם בתור "מהדורא בתרא של רב אשי", והיא התלמוד בבלי אשר בידינו.

וכך היא לשון הרשב"ם שם:

..."נמצא בתשובת רב האי, ובפירושו רבינו חננאל, רב אשי חיה ששים שנה [וכוונתו לשנות הנהגת רב אשי], ובכל שנה מחזר לימודו בשני חדשי הכלה ניסן ותשרי, ולכשהגיעו שלשים שנה סיים כל לימודו, וכן עשה בשלשים שנים אחרונים, ו'מהדורא קמא' היינו שלשים שנים ראשונים, ו'מהדורא בתרא' הן שלשים שנים אחרונים.

כאשר סיים רב אשי את חיבורו הנפלא "תלמוד בבלי", ראו כל חכמי ישראל כי רוח ה' דיבר בו ומאת ה' היתה זאת לקבוע הלכה כמותו בכל מקום ובכל זמן עד סוף כל הדורות, וכפי שרבינו הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל (בהקדמתו לפירוש המשניות) הפליג בשבחיה של תלמוד בבלי אשר עצם בנינה וסידורה הוא עד נאמן על רוח הקודש שהיתה שורה על רב אשי, ובלשונו הנחמד: "...וכשהשלים רב אשי לחבר חיבור התלמוד, על מה שהוא עליו, היה הפלגת חבורו, ועוצם תועלתו, לעד נאמן עליו, די רוח אלהי קדישין ביה..."

חידושי תלמוד הוא ספרו פתח עינים, שסידר דבריו מסכת ר"ה יומא סוכה, וזהו מנהג המקובל היום בתפוצות ישראל וכן נדפס בכל השס"ן, הן בש"ס בבלי והן בתלמוד ירושלמי. **א. בגמ'** שם מסיים: וסימנך (הפס' ע"ג) עד אבא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם. ופירשי: מקדשי סימנא דרב אשי, אבינה סימנא דרבינא, לאחריתם סימן סוף הוראה. מתוך לחץ לטעום את טיב מלאכתם הנפלאה של שני מאורות הגדולים רבינא ורב אשי, כפי שמתואר בלשונו הזהב של רש"י שם: "...עד ימיהם [ול ריבא ורב אשי] לא היתה גמרא על הסדר, אלא כשהיתה שאלה נשאלת בטעם המשנה בבית המדרש, או שאלה על מעשה המאורע, בדין ממון או איסור והיתר, כל אחד ואחד אומר טעמו. ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שנהיו מיוזמי [שלפניהם, וקבעו על סדר המסכתות, כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה, והקשו קושיות שיש להשיב, ופירוקים שראויים לתקן, הם [ריבא ורב אשי] והאמוראים שעמהם, וקבעו הכל בגמרא, כגון איתביה, מיתבי, ורמינה, איבעיא להו, והתירוצים שעליהן, מה ששיירו אותן שלפניהן, ואתן [האמוראים] שאמרו [נמזות] לפניהם הקושיות והתירוצין שעליהם לא קבעום בגמרא על סדר המסכתות והמשנה שסידר רבי [ונמזים נשאלו אותן קושיות ומיזוים נמלי מסדורים לפי המסכתות], ובאו רב אשי ורבינא וקבעום", עכ"ל רש"י הקדוש.

בבי תרי ותלת על ערכה של תלמוד הירושלמי לעומת תלמוד בבלי

רבינא ורב אשי סוף ההוראה

מנויה וגמורה מפי חכמי התורה כי להלכה נקבעה "תלמוד בבלי" לדורות עולם לנכס צאן ברזל של כלל ישראל, כפי אשר קורא הדורות כבר הועיד מראש את שני האמוראים הקדושים רבינא ורב אשי למשימה נשגבה זו לערוך קביעת ההוראה, כמו שאמר האמורא שמואל (צ"מ פו, שבעצמו ראה את ספרו של אדם הראשון (פירש"י, שהלאה הקצ"ה דור דור וסופריו, דור דור ודושי, דור דור וחקמיו), והיה כתוב שם בין השאר: "רב אשי ורבינא סוף הוראה".

על האמורא הקדוש רב אשי מסדר ש"ס בבלי, אמרו חז"ל (גיטין נט, וסנהדרין לו, "מימות משה ועד רבי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד", וכן "מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד". וברשי" שם: "תורתן וגדולתן של ישראל באדם אחד, שאין בישראל גדול בתורה ובעושר כמותו".

סדר הלימוד בישיבתו במתא מחסיא מתואר במס' בבא בתרא (דף קמז:), שהיו לומדים את כל מסכתות הש"ס במשך שלשים שנה עם כל העמקות והבירור שלהם ונקבע בספר "מהדורא קמא דרב אשי", ואחר אותם שלשים שנה של עמל התורה, התחילו שוב ללמוד מחדש את

כו כא.

(מאידך ניסא מנאמי מקום לומר כי לפני רש"י ה' רק מסכתות נודות מהירושלמי, וכן יל' מנחיו כפירוש ע"פ דה"א כט יא) לך ה' הגדולה וגו', שביאר הכתוב בטוב טעם (אשר מאי מאיד לטין נסא), ומסיים: כך פי' לי רבי אלעזר ב"ר מאיר ב"ר יצחק מאורליג"ש, וכן "בהגיגת ירושלמי כמדומה לי", ע"כ. ומלשון "כמדומה לי" יש להסיק כי לא הי' מצוי אצלו כמו מסכתות הבבלי. אמנם יש המייחסים פירוש על דברי הימים שאינו מרשי" עצמו, נמנו שמת החיד"א (שה"ג ערך רש"י): רש"י פירש תנך, אך פירוש דברי הימים אינו מרשי"ן, וא"כ נפל פיתא בבירא).

בג. אדונינו הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לפירוש המשניות (התק' השני) פירט סדר המסכתות של סדר מועד בסדר הזה: שבת, עירובין, שקלים, יומא, פסחים, סוכה, ביצה, ר"ה, וז"ל: וסידר כפורים [וינא] אחר שקלים... והקדים סוכה לביצה... ואחר ביצה דיבר על ראש השנה, ע"כ. והתוס' יו"ט בפתחתה לפירושו על משניות בענין סדר הרמב"ם כתב: "כי נראה שכן קבלם". אמנם רבינו המאירי ז"ל בהקדמתו לבית הבחירה כתב שהגאונים הנהיגו ללמוד סדר אחר, וז"ל: "...יחייב הסדר להתחיל בביאור המועדות הפרטיים, ויתחיל בראש השנה, על משענת הלשון השגור לבני אדם לקרותו ראש לכל עניני השנה, ויסדרם אחר זה רצופים, כסדר [שהם] באים זה אחר זה, ראש השנה, ואחריו יומא, ואחריו סוכה". וכן כתב הגאון חיד"א ז"ל בספר

או רובם, והם ששמעו הקבלה בעיקרי התורה כולה, דור אחר דור עד משה רבינו עליו השלום."

ובפסוק הזה חזר הרמב"ם על דבריו גם בהקדמתו המתוק לפרוש המשניות, וז"ל:

"ובשמות כל החכמים ע"ה, שהאחרון מהם היה רבינא ורב אשי, והתלמוד כבר נגמר, וכל אשר קם אחריו, היתה תכלית כוונתו, וכל מאודו, להבין דבריהם שכתבו בלבד, ועליו אין להוסיף, וממנו אין לגרוע."

ובתוקף משנה על קביעת תלמוד בבלי כפסק והלכה, בלי ליתן יד אף לגדול שבגדולים לחלוק על דברי התנאים והאמוראים שבמשנה ובתלמוד הבבלי, כתב מרן רבי יוסף קארו ז"ל הבית יוסף, בספרו כסף משנה על הרמב"ם (פ"ג מהל' ממרים ה"א) וז"ל:

"...מיום חתימת המשנה קיימו וקבלו שדורות האחרונים לא יחלוקו על הראשונים, וכן עשו גם בחתימת התלמוד, שמיום שנחתם לא ניתן רשות לשום אדם לחלוק עליו."

עוד אחת נביא, דברי המהר"ל בדבריו הנפלאים הנזכרים לעיל, שממשיך לחרוז חרוזים על קביעת וקבלת תלמוד בבלי של "שני המאורות" רבינא ורב אשי, אשר אחר פטירתם נחשכו "המאורות" היא אש של תורה, ומאז לא יהיו אש את ידו ואת רגלו לשנות או לחסור ולגרוע מדבריהם, ונאלצו חכמי הדורות אחריהם להביא "אש מן ההדיוט"... וכן היא לשונו הנפלא (ספ):

"...וכאשר שני הכוכבים אלו בצדור החיים נקשרים / ומעולם השפל נסתרים / ומאז התלמוד נחתם / ובעד כל אור יחתום / ונבנוי לב כלו ויתום / ומאז באו הגבורים כאנשים חכמי חרשים / אור מן ההדיוט היו מגישים / כי אין עוד אור בשמים / כי ננעל מעיין החיים / ויבש הנהר היוצא מעדן / אשר הי' זמן ועד..."

מאז ועד היום הזה נשארה "תלמוד בבלי" כמקור הלימוד וההוראה לכל בני ישראל לדורותם, להבין אמרי בינה דברי חכמים וחדותם, באהבתה תמיד ישגו, ובדבריו בערגה יהגו, ככסף בתקשנה, וכמטמונים תחפשנה, נערים וישישים, בסתרי אמריה משתעשעים, יום יום אותה ידרושון, ודעת דרכיה יחפזון, לדון ולהורות, טמאות וטהורות, ולרצון שנת עינם נדדה, באהבה עזה לתורה ולתעודה, כל היום היא שיחת עמך בית ישראל בכל מקום בארץ ובגולה, כי הם חיינו ואורך ימינו ובהם נהגה יומם ולילה³.

אורא דארץ ישראל מחכים – תלמוד הירושלמי

כמה דורות קודם חתימת תלמוד הבבלי - לערך כמאתיים שנה אחר חורבן בית שני - האיר ממזרח צדק, הלא הוא האמורא המפורסם רבי יוחנן⁴, ובבית מדרשו שבטברי⁵ סידר את התלמוד הירושלמי⁶, וכמה דורות מאמוראי ארץ ישראל הוסיפו עוד הלכות לבנין התלמוד הירושלמי, בעיקר בהלכות שקיבלו מרבי יוחנן ראש לחכמי ארץ ישראל.

לפי שנתחבר התלמוד הירושלמי בארץ ישראל, אנו רואים בה כי לשונה היא יותר קצרה מלשון התלמוד בבלי, וכמליצת לשון חכמינו ז"ל (פ"ג ו'): "האי תנא ירושלמי הוא דתני לישנא קלילא"⁷, והיא בבחינת "די לחכימא"... חסרים בו גם הרבה מושגים הרגילים שיחלקו בין הענינים, ושעל פיהם נדע שכאן עוברים מענין לענין. ויפה אשר הגדיר רבינו

בלשכת הגזית... וכשנתקלקלה השורה גלו ממקום לקומם, ולעשרה מקומות גלו, וסופן לטבריא, ומשם לא עמד בית דין גדול עד עתה, וקבלה היא שבטבריא עתידין לחזור תחילה, ומשם נעתקין למקדש"⁸. ע"כ.

ה. ע"ל מליצת לשון חז"ל זה מתאמרי כי מדרשא פנינה יפה, שבימי של הגאון הנודע מראגאטשוב וצללה"ה בעל צפנת פענח על הרמב"ם אשר איתן מושבו היה בעיר דווינסק, היה רב העיר הגאון הנודע רבי מאיר שמחה הכהן וצללה"ה בעל אור שמח על הרמב"ם ומשך חכמה על התורה, ואף שדרכם היה שונה לחלוטין בלימודם, ולא אחת היו שני תלמידי חכמים אלו מנגחים זה את זה בביטויים חריפים בהלכה ובשמעתתא, אבל נתקיים אצלם ואת והב בסופה, באהבה עזה זה לעומת זה כדרכה של גדולי תורה.

יסופר שפעם באו שני אנשים להתדיין אצל הראגאטשובער, אבל בהיותו שקוע ראשו ורובו באיזה סוגיא קשה בירושלמי שלחם על פניהם. בצד להם הלכו משם לבית רב העיר הגאון רמ"ש וסיפרו לו את אשר קרה עמם בבית הראגאטשובער. אמר להם רמ"ש, אם אכן היה הראגאטשובער טרוד בלימוד ירושלמי הרי הוא צודק לשיטתו, כי במס' בבא קמא (דף ו'): הקשה הגמ' על לשון המשנה "כשהזיק חב המזיק", דלכאורה "חייב" המזיק מיבעי ליה, ולמה חסר שני הידיד"ן מתיבת "חייב", ותרצו בגמ' "האי תנא ירושלמי הוא דתני לישנא קלילא", ולכן במקום "חייב" נקט "חב", בחסרון שני אותיות הידיד"ן. ובכן - המשיך רמ"ש - גם

בסוף דבריו מסכם הרמב"ם את השתלשלות העתקת השמועה של תורה שבעל פה בכל הדורות, החל ממשנה רבינו ע"ה ועד לרב אשי, דרך תקופות השופטים, הנביאים, אנשי כנסת הגדולה, התנאים, והאמוראים: "...נמצא, מרב אשי עד משה רבינו ע"ה, ארבעים דורות. ואלו הן: רב אשי מרבא, ורבא מרבה, ורבה מרב הונא, ורב הונא מר' יוחנן ורב ושמואל, ור' יוחנן ורב ושמואל מרבינו הקדוש וכו'... ודוד משמואל, ושמואל מעלי, ועלי מפנחס, ופנחס מיהושע, ויהושע ממשנה רבינו, ומשה רבינו מפי הגבורה. נמצא "שכולם מה' אלהי ישראל".

מן הראוי להביא דבריו הנפלאים בסגנונו המיוחדת והמתחזרת של רבינו המהר"ל ב"דרוש על המצוות", שמתאר את התפקיד הגדול והמיוחד של "שני המאורות" רבינא ורב אשי בשמי היהדות, באמצעות מליצה נפלאה:

"...שני המאורות רבינא ורב אשי נמשלו לשני צירי השמים / אשר צבא השמים עליהם קיים / על פיהם יסעו מסבכים ומנהיגים כל צבאיהם / מסדרים הכוכבים במשמרותיהם / כן אלו האדירים / צבא התלמוד נסמך עליהם / על כן 'צירי השמים' שמותיהם / המה יישבו החכמים במערכת מלחמותיהם / מערכה מול מערכה / בכל הלכה והלכה / אלו שני החכמים הגדולים / כהלכה היו משיבים ושואלים / סדרו התלמוד ובאמונה היו פועלים / מכל מכשול המסילה היו מסקלים / והבלתי נכון שוללים / על כן עד צבא השמים מגדילים.

תלמוד בבלי – תורה חתומה ניתנה

אחר שנשלם תלמוד בבלי, אשר מר "רב אשי" חתים עלה, תורה חתומה ניתנה לנו, והתקבל התלמוד הבבלי כמקור ההלכה והפסק בכל תפוצות ישראל, ואין כח ביד שום חכם כארזים לחלוק עליה, וכפי שהגדירו רבותינו הראשונים דכללא קיימא לן בכל מקום 'הלכתא כבתרא', וכיון שבעת חתימת תלמוד הבבלי וקביעת ההלכה בו, נידונו כל הדינים והסברות, ובתוכם גם אלו שבתלמוד ירושלמי שהקדים את הבבלי בכמה דורות, על כן הלכתא כתלמוד בבלי ומינה לא נווע, ואף באותן המקומות שהירושלמי מחמיר יותר מן הבבלי נקבעה ההלכה כשיטת הבבלי, וכך כותב רבינו הר"ף (סליה מס' עירובין) כשהוא מכריע להלכה כשיטת הבבלי להיתר, נגד דעת הירושלמי שהיא לאיסור, וז"ל:

"ביון דסוגיין דגמרא דילן [הסגלין] להתירא, לא איכפת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא [הירושלמי], דעל גמרא דילן סמכינן, דבתרא הוא, ואינהו [חכמי הסגלין] הוי בקיעי בגמרא דבני מערבא [הירושלמי] טפי מינן [מאסני הסופקים], ואי לאו דקים להו דהאי מימרא דבני מערבא לאו דסמכא הוא, לא קא שרו ליה אינהו, עכ"ל רבינו הר"ף."

כעין דבריו כתב רבינו הרמב"ם ז"ל (בהקדמתו לספרו ה"ד) וז"ל:

"...כל הדברים שבגמרא הבבלי, חייבין כל ישראל ללכת בהן, וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא, ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם, הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל חכמי ישראל, ואותם החכמים שהתקינו או שגזרו או שהנהיגו או שדנו דין ולמדו שהמשפט כך הוא, הם כל חכמי ישראל,

ב. רבים וטובים נלאו לפרש דברי הגמרא במס' סנהדרין (דף מ.), על הכתוב במגילת איכה (י ו') במחשכים הושיבני כחתי עולם, אמר רבי ירמיה זה תלמודה של בבל, דלכאורה תמוה איך יבנו חז"ל את תלמוד בבלי לחושף חלילה. ומתאמרי בזה אימרא קדישא מהרה"ק הרבי ר' בונם מפרשיסחא ז"ע, שכן היא פירוש דבריהם הקדושים, "במחשכים", בזמן שמצויים אנו בתוך מחשכי הגלות, ורצה הקב"ה שנוכל גם שם להתקיים ולהזיק מעמד, ולכן "הושיבני", נתן לנו הבורא יתברך ברחמי המרובים את התלמוד הבבלי שהוא "תורת ה' תמימה משיבת נפש", ובוה השיב לנו אור לכל הדורות, עכדה"ק והדברים עתיקים.

ג. כן כתב הרמב"ם (בהקדמתו לספריהם), אחר שתואר מלאכת רב אשי בסידור מסכתות הבבלי: "וכן עשו חכמי ארץ ישראל, מה שעשה רב אשי, כתבו התלמוד הירושלמי, והמחברו הוא רבי יוחנן". וכדבריו חזר (בהקדמתו לספר ה"ד): "ור' יוחנן חיבר הגמרא הירושלמית, בארץ ישראל, אחרי חורבן הבית".

ד. אף שתלמוד הירושלמי לא נתחבר בירושלים אלא בטבריא, קראוהו בשם "ירושלמי", משום שעיקר הלכות היו מהמסורות שבידם ממה שנתלבן ונתברר בירושלים עוד קודם חורבן הבית, או משום חשיבותה של ירושלים. ויש לציון דבר פלא, כי הגאולה העתידית תתחיל דוקא מהעיר טבריא, אשר שם יוסד תחילה בית דין הגדול, ומשם הוא יעבור לירושלים, כלשונו של רבינו הרמב"ם (פ"ד מהל' סנהדרין ה"ד): "בתחילה כשנבנה בית המקדש היו בית דין הגדול יושבין

הרשב"ש באחת מתשובותיו (פ"ט דף): "ודרכו של הירושלמי קצרה וקלה, דארעא דישראל מחכים..." וכך גם כותב רבי בצלאל אשכנזי ב"שיטה מקובצת" (פסוקים ע"ה): "בני ארץ ישראל טבע הארץ מסייע להם, משום דארץ ישראל מחכים".

אין תורה כתורת ארץ ישראל: "קדושת הירושלמי רבה מהבבלי"

אמנם האף אמנם שנתקבל התלמוד הבבלי כמקור ההלכה וההוראה בקרב בית ישראל לדורות עולם, אך בנוגע לעצם עצמותה ומהותה של תלמוד הירושלמי מצאתי דברים נפלאים מאת הגאון הנצי"ב מוולוז'ין ז"ל בפירושו "העמק דבר" (שמות ל"ו, 6), אשר תגלה לנו באור בהיר רב ערכה וקדושתה הרוחני של תלמוד הירושלמי, שהיא בבחינת "גלוי וידוע שאין כמותו, אלא שלא יכלו לעמוד על סוף דעתו"...

הגאון הנצי"ב ביאר בזה ענין עמוק נוסף, ומחמת חיבת ההבנה אביא את דבריו המתוקים במילואם ויראה הקורא וימצא נחת.

בתחילה מביא שאלת האבן עזרא (שמות ס"ט) על דברי גאון שכתב דלוחות השניות מכובדים יותר מן הראשונות, כי השניים נתנו ביום קודש וביום הכפורים, ולא כן הראשונים, כי הם ירדו ביום י"ז בתמוז וביום חול, והראשונים נשתברו. והראב"ע כתב עליו "ואלה כדברי חלום לא מעלין ולא מורידין".

משיב עליו הנצי"ב בהבדל העמוק והשינוי שישנו בין הלוחות הראשונות ללוחות אחרונות, למרות שקדושת הראשונות גדולה יותר, בכל זאת מעלת לוחות השניות גדולה יותר. כך גם לענין עדיפות התלמוד הבבלי על הירושלמי: אף שקדושת הירושלמי רבה יותר, משום שנתחבר בארץ ישראל, וכתוב (ישע"י ג, א) "כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים", ונאמר (בראשית ג, יב) "וזהב הארץ ההיא טוב", "שאינ תורה כתורת ארץ ישראל" (ב"ר טו, ד, ויק"ר יג, ט). בכל זאת גדולה מעלת הבבלי [ונקבעה ההלכה מעומה], משום שדומה היא ללוחות השניות.

ובזה משיב הנצי"ב על שאלת האבע"ז:

דבאמת דברי הגאון לאו דברי ריק הן, והלוחות הראשונות מכובדות יותר מן האחרונות, ויסוד לזה איתא במדרש (שם"ד ג, ט) שמאלו תחת לראשי, אלו לוחות הראשונים, וימינו תחבקי, אלו לוחות השניים. והכי איתא גם כן בשמות רבה (מ"ו, א) הדא הוא דכתיב (מלכים א', ט"ז) "טוב לי כי ענית למען אלמד חקך", לטובתו של משה נתענה ק"כ יום כו', אמר הקב"ה: נצטער, חיך שאין אתה מפסיד. בלוחות הראשונות לא

היה אלא עשרת הדברות, ועכשיו שנצטערת אני נותן לך מדרש הלכות ואגדות וכו'. והכוונה בכל זה, דבלוחות הראשונות לא ניתן כח החידוש, אלא מה שקיבל משה, דיוקי המקראות והלכות היוצא מזה, אבל לא לחדש דבר הלכה על ידי י"ג מדות וכדומה, היות התלמוד. ולא היה תורה שבעל פה אלא דברים המקובלים מפי משה, ומה שלא היה מקובל היו מדמים מילתא למילתא. אבל בלוחות השניות, ניתן כח לכל תלמיד ותיק לחדש הלכה על פי המדות והתלמוד, אלא שמתחילה לא עסקו בזה אלא משה וזרעו. ובערבות מואב הוכיח משה לישראל שיקבלו זה הדרך... וכל זה היה העגל סיבה לזה שנגזר "וביום פקדי ופקדתי" וגו' (שמות ל"ג, ד), ומשום הכי הגיע בגזירת מרגלים גלות ופיזור בארצות. והיא סיבה מכרחת לפלפולה של תורה מצד שני טעמים, היינו מצד שמירת האומה ומצד שמירת ההוראה בישראל.

ומזה הטעם עצמו צוה הקב"ה שיהיה הלוחות השניים בפסול ידי משה, לא משום שלא זכו למעשה אלהים, אלא להורות דהלכה המתחדשת בכח לוחות הללו, היא שותפות של עמל האדם בסיעתא דשמיא, כמו עצם הלוחות שהיה מעשה משה וכתובת הקב"ה. והיינו מה שאמרו חז"ל (ק"י ד, א) דאפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש היה בלוחות. והכוונה שבכח לוחות השניות היה נכלל הכל.

וב"ז דברי גאון, דבזה הפרט היה לוחות שניות מכובדים מן הראשונות. דאף על גב שקדושת הראשונים היתה נעלה מהם, וממילא אלו לא נשברו היה נוח להגיע להוראה על ידי סברא ודמוי מילתא למילתא יותר מכאשר נשברו, אבל כאשר נתקלקלו, והננו נצרכים להיות יגיעים ולשנן חרבה של תורה, לזה מסוגל יותר לוחות אחרונות.

מעתה ממשיך הנצי"ב בדימוי תלמוד הבבלי והירושלמי לעומת לוחות השניות לעומת הראשונות:

"ובדומה לזה היו אחר כך שני התלמודים, דהירושלמי קדושתו רבה מהבבלי, כאשר נעשה על ידי אמוראי קמאי, וכמאמר רבא בשבת (קל"ז ע"ב) "אנא בהדי תרגימנא דסבי למה לי". הרי הורה שקדושת הראשונים יותר לכוין את האמת. וגם כי קדושת ארץ ישראל היה מועיל, מכל מקום הרי ידענו דכח תלמוד בבלי מכובד מהירושלמי, ואף על גב שנקרא (פסדרין כ"ד) במחשכים הושיבני (פס"ג, א) זה תלמוד בבלי, מכל מקום אינו לגנאי ח"ו, אלא כוחה הנפלא להאיר הלכה אפילו במחשכים, היינו בבבל וחוץ לארץ שאין בה אור ארץ הקודש, ולולי כח התלמוד בבלי לא הגענו לאור ההוראה שם, ומעין זה בבחינה עליונה, היה הבדל בין לוחות ראשונות לאחרונות".

צחות ניב שפתינו ישולם פרים

(מוסף למכתב שקלים)

פרק ג

ונשלמה 'שקלים' שפתינו – "כל העוסק בתורת שקלים כאילו הביא..."

יחשב לפני הבורא כל כאילו קיים המצוה בפועל במקום המקודש, ומהראוי לבקש מחילה מהש"י על ההתרשלות הלימוד והעיון במצוות, ועל אשר לא שם לבו אל דבר ה' היינו רמזי המצות, וישוב אל ה' וירחמנו וימהר לשכון כבוד בארצינו".

קחו עמכם דברים

ובאמת כבר מימות עולם נתקן להזכיר מענין הקרבנות בסדר התפלה כדי לקיים ונשלמה פרים שפתינו, כמו שכתב רש"י (ויקרא לו:) שהיה מנהג השליח ציבור לסדר בתפלתו של יום הכפורים סדר עבודותיו של כהן גדול על שם ונשלמה פרים שפתינו. וכ"כ החרדים (פס"ו ס"ו לו):

בביאור והשקפה של תורה. אחר פטירת זו' השיא את בת הגאון בעל ערוך השולחן ז"ל. חיבר ספרים המפורסמים באהלי תורה, העמק דבר ע"ת, דבר העמק על נ"ך, מרומי שדה על הש"ס, שו"ת משיב דבר, אמרי שפר על הגדה"פ, העמק שאלה על שאלות דרב אחאי גאון, ברכת הנצי"ב על המכילתא, רנה של תורה על שה"ש, ועוד. בימי אף פירסם קונטרס 'דבר השמיטה', בה הוא מברר כי שביעית בזמן הזה מן התורה, ואין למכור אדמת ארץ ישראל כדי להפקיעה מקדושת שביעית. נפטר כ"ח מנחם אב תרנ"ג לפ"ק ומנו"כ בעיר ווארשא.

הגאון הנ"ל הוא 'ירושלמי-איד', כי הוא בקי נפלא בכל התלמוד הירושלמי, ולכן גם הוא השליך מעל פניו את שני היודיין... ודפח"ח.

ו. ראה אודותיו לעיל הערה י'.
ז. הגאון רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ז"ל (נפ' ט"ז) היה חתן הגאון רבי יצחק מוואלאזין (המסנה ר'י א'ענעל) ז"ל ראש ישיבת וואלאזין, ואחר פטירת חותנו נתמנה כממלא מקומו כאב"ד ור"מ בבית התלמוד הגדול ישיבת עץ חיים דוואלאזין, והיה מגדולי התורה המפורסמים בדורו

שקראנו יתברך בנים כדכתיב (דברים יד ב) בנים אתם לה' אלהיכם, לכן צריכין לכבד אבינו שבשמים, ואיזהו כבוד, על דרך שאמרו באביו דבשר ודם (קדושין לא). מאכיל ומשקה ומלביש, ואמרו ז"ל (וזהר ס"ג א: 1) ישראל מפרנסים לאביהם שבשמים, והיינו דכתיב (נמדרש כח ז) את קרבני לחמי, וזה הכבוד נקיים בקריאת הקרבנות על דרך ונשלמה פרים שפתינו, ע"כ.

ביסוד זה כתב באבן עזרא בכתוב (תהלים קמ"א ז) תכון תפילתי קטורת לפניך, קטורת תחסר מלת כ"ף, כקטורת לפניך, שהוא כמו ונשלמה פרים שפתינו, והאמירה תחשב כקטורת ממש. וכוה פירש ברבינו בחיי (פר' מנחם) הכתוב (שמות טז ב) וזה הדבר אשר תעשה להם, דהיה ראוי שיאמר וזה אשר תעשה להם כמו שאמר בסמוך (שם ג) וזה אשר תעשה על המזבח, והוסיף מלת 'הדבר', לפי שהפרשה הזאת פרשת הקרבנות רמז לעתיד, כי מי שאין לו קרבן יביא הדברים ויתכפר לו, וכענין (הושע טז) קחו עמכם דברים, ונשלמה פרים שפתינו, במקום פרים שפתינו^א.

כל מצוה כשאדם לומד בתורה כאילו עשה

ובודאי לא רק על הקרבת הקרבנות אמרו שהעוסק בלימודה נחשב כאילו הקריב, אלא על כל מצוה שבתורה שהיתה נהוגה רק בזמן הבית נחשב להלומד כאילו קיים, כלשון קדשו של רבינו האוה"ח הק' זי"ע (פר' נחמיה א' טז) דכל העוסק בפרשת עולה כאילו הקריב וכו', "ולא זה בלבד, אלא כל מצוה ומצוה שאינה בפרק השג יד, כשאדם לומד מצוה בתורה כאילו עשה"^ב.

"דוקא הלימוד בעיון ועסק נחשב כאילו עשה"

אמנם אמירת הפרשיות במקום מעשה השקלים והקרבנות לאו הכל שוין בה, כמו שהאריך בהקדמת ספה"ק דרך פקודין (א"ח ט) דדוקא למי שלא חלק לו הש"י בבינה מקיים ענין הקרבנות באמירת פרשת הקרבנות במוספין לבד, "אבל מי שהוא בעל דעה והשכל, יעסוק בדיני הקרבן, שכן אמרו ז"ל (מנחות ק"ג) כל העוסק בתורה עולה כאילו הקריב וכו', ומאומרם כל העוסק וכו' ולא אמרו כל האומר, משמע דוקא עסק ועיון, וכן אמרו ז"ל (שם) בפסוק (מלאכי ב' א) ובכל מקום מוקטר ומוגש לשמי, אלו תלמידי חכמים העוסקים בהלכות עבודה, עכלה"ק.

כל יומא זמניה היא

ואם יאמר האומר כי דוקא בהגיע הזמן המיועד להקרבת הקרבן או קריאת הפרשה בזמן הזה - כפי תיקון חז"ל לקרוא בשבת פרשת שקלים - נחשב לו כאילו עשה, אך לא כן כתב בדרך פקודין (שם אות ט), כי שילום שפתים בלימוד הילכתא בתורה אינה מצוה שהזמן גרמא ביום מן הימים דוקא, וזל"ק:

"הגם דדבר בעתו מה טוב, ועיקר המכוון לעסוק בכל קרבן דוקא בזמנו, עם כל זה גם שלא בזמנו בעסוק האדם באיזה דיני הקרבנות... דמה שהבטיח השי"ת לאברהם (תענית ס:) כל העוסק בתורה וכו', הוא אפילו שלא בזמנו, דלא בעינן דומה בדומה בזמן, דאם כן גם מקום ניבעי, שיאמרו ויתעסקו דוקא במקום המקודש, וזה ודאי לא בעינן, דהרי דרשו מפסוק (היי"ט) ובכל מקום מוקטר ומוגש לשמי, אלו ת"ח העוסקים בהלכות עבודה בכל מקום מעלה אני עליהם וכו', וגם כן כהן לא בעינן, דהרי סתם אמרו ת"ח העוסקים וכו'. ונראה דכן הוא דעת הטור (א"ח ס"ב) דכתב פרשת הקרבנות טוב יותר לאמרה ביום, לא כתב אלא 'טוב יותר' לאמרה ביום, דודאי דבר בעתו מה טוב, אבל אם יאמר גם בלילה יוכל לומר י"ה"ר.

משה זוקף את ראשם - 'כתר' יתנו לך

ודבר נורא כתב בספה"ק פרי צדיק (פר' שקלים אות ג) במעלת לימוד עסק פרשת השקלים, ואלו דבריו:

מצינו בחז"ל (מנחם ט"א פ"ג) "וכן משה למד תורה וכו', ופרשיות שקורין בהם בכל שבת וכו', והם מזכירין אותו בכל פרשה ופרשה,

ובפרשת שקלים אמר משה לפני הקב"ה, רבונו של עולם משאני מת אין אני נזכר, אמר לו הקב"ה חייך כשם שאתה עומד עכשיו ונותן להם פרשת שקלים ואתה זוקף את ראשך, כך בכל שנה ושנה שקוראין אותה לפני כאילו את עומד שם באותה שעה וזוקף את ראשך, ע"כ. ולכאורה למה לא הרגיש משה בפרשת הקרבנות או בפרשת שמן המשחה שאינם נוהגין גם כן אלא בפני הבית, וכן יש כמה פרשיות שלא נהגו רק לשעתם באותו דור ולמה לא שאל עליהם.

אך המכוון בזה שבודאי לא שאל על שום פרשה שאינה נוהגת, אך שאלתו על פרשת שקלים דוקא, דאיתא בפסיקתא רבתי (פר' י) כיון שירד משה לקראת ישראל וראו אותו דבר מעולה ומשובח היינו הקרני הוד וכו', היה רע על ישראל, אמרו אנחנו בירידה וכו', ואף אתה משה היית עמנו וקרניו של משה זקוף וקרנינו שפלות, מיד בא משה אצל הקב"ה וכו', אמר לו הקב"ה לך רומם ראשך וכו', אף אני זקוף ראשם של בניי כי תשא וגו'. והיינו דכמו שמשה רבינו מחזיר בכל שבת הכתרים דמתן תורה לישראל (פרע"ח שער השבת פ"ח), כן בשקלים כששוקלין השקלים אף שהוא בחול, משה רבינו ע"ה מחזיר להם הכתרים, ואז השם יתברך זוקף את ראשם על ידי משה רבינו. שעל ידי השקלים שבאו לכפר על עון העגל (מנחם ט"א וירושלמי שקלים פ"ב ה"ד), ובחטא העגל לכתרים דמתן תורה וזכה משה ונטלן (שבת פ"ח), וכיון שניתקן החטא על ידי השקלים, מחזיר להם משה רבינו ע"ה הכתרים דמתן תורה אף בחול, דבשבת בלא זה גם כן משה רבינו ע"ה מחזיר הכתרים לישראל, וכוה זוקף משה את ראשם ומרים קרן ישראל.

ובביאור הענין ממשיך בפרי צדיק שם:

"שהלא כל אחד מישראל יש לו חשק ורצון לקיים בפועל, ואם היה מקדש בודאי היה כל אחד מישראל מוציא כמה הוצאות שיבוא שקלו לירושלים, מזה החשק נעשה שקלים ממש, והשי"ת יכול לעשות מחשק ישראל ומרצונם לקיים מצות שקלים, ועושה מזה שקלים ממש, ואלהיו לוקח מהם ועושה תרומת הלשכה כמו שהיו עושין בזמן הבית, וקונה בהם קרבנות ומקריבן, וכמו שאמר הרמ"ע ז"ל, וממילא נוהג השקלים אף בזמן הזה. ואדרבא החשק בזמן הזה ביותר ממה שהיה בזמן הבית כנודע, ונעשה מהחשק שקלים ממש, ומהם באים הקרבנות", עכלה"ק.

ושקל אשא בבית נכון ונישא

עוד מעלה יתירה מצינו בעסק ולימוד נתנית שקלי הקודש בזמן הזה שסגולתה לקרב הגאולה, כמו שכתב בשו"ת בית הלוי (ס"ג ס"ב) בפירוש המדרש (ויקרא כד ז) ישלח עזרך מקודש (תהלים כ א), מקידוש מעשים שיש בידך, ומציון יסעודך, מציון מעשים שבידך:

הכוונה דיש כמה מצות שלא שלט בהם יד הגלות להמעטם, כמו מצות צדקה לעני, ואדרבה עתה בגלות היא יותר גדולה מבקודם, שהעניים דחוקים יותר ונצרכים יותר, וגם המעט שנותן נחשב להרבה עתה יותר מקודם כשהיו ישראל בארצם, וכדומה כמה מצות, ויש מצות דעתה בגלות אי אפשר לקיים בשלימותם ותכליתם, כמו כל המצות שהיה בבית המקדש דוקא, דבעו"ה אין בידינו לקיימם, ולא נשאר לנו מהם רק זכר מהם, וכמו תפלה שהם זכר להקריבן, והם בבחינות ציון והכנה שנוכל לקיימם לעתיד לבוא. וזהו שחלק המדרש לשני אופנים, קידוש מעשים שבידך וציון מעשים שבידך, דקאי על השני אופני המצות שזכרנו.

והנה עור וסעד גם כן הם שני עניינים חלוקים, דעור פירושו ישועה גמורה, וכמו מי שהוא בצער והשי"ת עוזרו ומוציאו ממנה לישועה, וסעד הוא פחות מזה, והוא רק משענה והוספת כח לסבול היסורים שיש לו עד שיגיע הזמן שיכלו היסורים, וכמו שאמרו (שם י"ב) הקב"ה סועד את החולה שנאמר (תהלים מא ד) ה' יסעדנו על ערש דוי, דהפירוש הוא שנותן לו כח לסבול היסורים שלא יכלו אותו חלילה, ונותן לו כח עד שיגיע הזמן שינצל מהם. וזהו שאמר הכתוב ישלח עזרך מקודש מקידוש מעשים שבידך, דבזכות המעשים שהם בתכליתם וקדושתם תזכה להעזר

אם פגע בך היצו"ר שתחטא בשביל לעשות תשובה, מושכחו לביהמ"ד, דהיינו שיוכל לקיים בלימוד המצות תשובה, ודפ"ח.

ב. בזה מפרש באוה"ח"ק שם הכתוב (ויקרא יו א) אם בחקותי תלכו ואת מצותי וגו', אותם שאין מציאות לעשותם, 'תשמרו', תהיו מחכים אותם מתי יבואו לידכם לעשותם, ומעלה אני

א. **בענין** "ונשלמה פרים שפתינו" בקיום המצוות, מובא פנינה נאה בשם הגה"ק בעל החי' הרי"ם זי"ע (שם שפי קודש, ערך פסוקים אות ג) דממה שאמרו רז"ל (מנחות ט"ז) כל העוסק בתורה עולה כאילו הקריב עולה, אם כן גם העוסק בתשובה כאילו עשה תשובה והוא בכלל ונשלמה פרים שפתינו. וזהו מה דאיתא (פסוק י"ג) אם פגע בך מנוול זה משכחו לביית המדרש, היינו

בס"ד

ג' לס' כל דברי התורה הזאת, ר"ח אלול תשע"ד

למע"כ ידידי עוז ידיד ד' וידיד כל בית ישראל, המאור הגדול לממשלת התורה, כש"ת ה"ה מהר"ר אשר שאול יחזקאל שליט"א ואתו עמו כל העוסקים עם הציבור לש"ש להגדיל תורה ולהאדירה היו לכל אשר לכם שלו.

קבלתי מכתבו מלא מדע וחכמה בענין לימוד מסכת שקלים כהמשך למס' פסחים, ונפלאתי על גודל בקיאותו במכמני תורה ובקורות ימי ישראל.

אבל לא ידעתי מה מצאת בי כי מששת את כלי, ובביתי אין לחם ואין שמלה, שאין בידי לא מקרא משנה או גמרא, בפרט בעינים אלו אשר מעולם לא עסקתי בזה, מ"מ להוציא חלק אי אפשר למען כבוד התור' ולומדי' אהי' כמשיב מפני הכבוד והירא', כמו שדרשו חז"ל את ד' אלקיך תירא לרבות ת"ח.

כאשר עברתי על דבריו במכתבו ראיתי שבראשונה נדפס מס' שקלים בצירוף ש"ס בבלי בשנת ה'רפ"ג (1523 למס') ע"י מר בומבורג, וכן נדפס תלמוד ירושלמי על מס' הוריות בש"ס הנ"ל, וכן נהגו שאר המדפיסים אחריו עד היום.

הנה אותו מר בומבורג לענ"ד כפי זכרוני לא הי' מזרע ישראל, ומ"מ ש"ס הנ"ל הוא מדויק ביותר לגבי שאר דפוסים, ומסתמא כשהדפיס ש"ס שלו היה לו תלמידי חכמים מובהקים במלאכה זו, ועל פיהם ישק כל העבודה.

ובהיותי בזה כדאי להזכיר מה שכ' הגאון הגדול מהר"ר בצלאל רנשבורג ז"ל בהקדמת חיבורו "הורה גבר" על מס' הוריות וז"ל: "ואף גם בזה פקחתי עיני בכל הלכה לעמוד גם על דברי הירושלמי ממסכת הזאת, להיות גם ממנו יצאו לנו תועליות הרבה מאוד בביאור הסוגיות בתלמוד בבלי דידן, ולא לחנם הדפיסו הקדמונים הירושלמי מגמרא הזאת אצל ספרי ש"ס שלנו בסופה, (מה שלא עשו כן בכל יתר המסכתות, זולתי במסכת שקלים, ולבי אומר לי ברור שאין זה כי אם) למען יגיד עליו ריעו והיו לאחדים לקרב אשה אל אחותה וכו', עכ"ל.

הרי שהתחשב אותו גאון מאוד במה שהדפיסו הקדמונים הירושלמי על מס' הוריות, ומינה נדמה שאותם המדפיסים עצמם שהוסיפו גם מס' שקלים לש"ס דילן לא נעשה סתם ע"י "הבחור הזעזער", רק על ידי תלמידי חכמים מופלגים. ובזה עצמו שכל המדפיסים שאחריהם הלכו בעקבותיהם ולא השמיטו מסכת שקלים, אף שהוצאת הדפוס בימיהם עלה להון רב, על כרחך שידעו שהלומדים רוצים ללמוד מסכת זו על הסדר.

ובהיותי עוסק בזה אמרתי בלבי להעלות מחשבתי, מה שכבר דיברתי עם מע"כ המאה"ג מזכה הרבים הרב ר' יצחק פטרון החבורה הי"ו, שאפשר כדאי להקטין השיעורים בעת לימוד מסכת שקלים, כיון שאין ההמון רגיל בלשון הירושלמי כלל, וכן ההלכות הם הלכתא למשיחא, וזה יכול לגרום שיפול הנופל מלהמשיך בחבורה.

ובזה אסיים יה"ר שתזכו להגדיל תורה ולהאדירה להעמיד תלמידים הרבה, ונזכה לכוח"ט ולגמח"ט ושמחת יו"ט ושמחת תמיד, וזכות ת"ת דרבים שמגינא ומצלא יגן עליכם ועל כל המסייעים להתברך בברכת התורה אנס"ו.

כעתירת הבעה"ח

הק' שמואל דוד

כאשר הצענו דברים שבכתב דלעיל להגאון המפורסם רבי שמעי' גרינבוים שליט"א מח"ס סיעתא דשמיא, אמר לנו, כי באשר כנים הדברים שנדפס מסכת שקלים מהתלמוד הירושלמי בתוך הש"ס הבבלי מזמן קדום כבש"ס וויניציא בשנת ה'רפ"ג, שהיא קודם לתקופת רבותינו בעלי התוספות ז"ע, ומאז והלאה במשך כל הדורות חזרו והדפיסו כן בכל השס"ן לדורותם, ואף גם בש"ס הנמצא בעקד הספרים במינכען שהיה בזמן בעלי התוספות, בודאי ראוי לראות בו מעשה רב שכן הסכימו גדולי ישראל שבכל דור ודור לשלב מס' שקלים הירושלמית עם סדר הלימוד שבתלמוד בבלי.

כן גם הונהג בחברה ש"ס אשר חידש הגאון שליט"א בקהלתנו הק', שיסודתו בהררי קודש בעיר סאטמאר יצ"ו בימי מרן רבינו הק' ז"ע (וכן גם בשיעורי הקבוע ברבים), ללמוד גם מס' שקלים על סדר הש"ס.

עוד זאת העיר לנו הגאון שליט"א, כי האף אמנם שרבותינו הקדמונים - ראשונים וגם אחרונים - שלמדו עם תלמידיהם במסגרת 'ישיבה', לא בחרו ללמוד מס' שקלים כחלק מלימוד הכלל (חוץ מרבינו המאירי כנזכר בדבריו דלעיל), ולכן גם לא מצאנו פירושי רוב ראשונים ואחרונים למסכתא זו, אבל יוצא מן הכלל הם כמה מגדולי המפרשים שכתבו חיבוריהם על סדר מסכתות הש"ס ולא בלימוד התלמידים, (כמו מנחם משיב נפש, גלינוי הש"ס להגאון רבי יוסף ענגיל ז"ל*, ועוד), שבתוך פירושיהם למסכתות הש"ס המשיכו לבאר ולפרש גם מס' שקלים הירושלמית בתוך שאר מסכתות ש"ס בבלי, כן מצאנו עוד סניף וסמך שאכן החשיבו את מס' שקלים הירושלמית להשלמה וחלק מש"ס בבלי.

* מהגר"י ענגיל ז"ל יש הגהות הן על שקלים שבבבלי וחיידושים נפרדים על שקלים שבירושלמי. מפני שהדפיסו את "גלינויותיו" והוא העיר על שניהם. ונכון לציין, כי מהגרעק"א לא נמצא הגהות על מס' שקלים, והגליון הש"ס שנדפס במס' שקלים אינו מהגרעק"א, אלא מהגאונים הגיסים רבי יוסף שאול הלוי נאטאזאהן ז"ל אב"ד לעמבערג בעל שואל ומשיב, וגיסו הגאון רבי מרדכי זאב איטינגא ז"ל, בעלי "מפרשי הים" על הירושלמי, כמו שנכתב על דף השער.